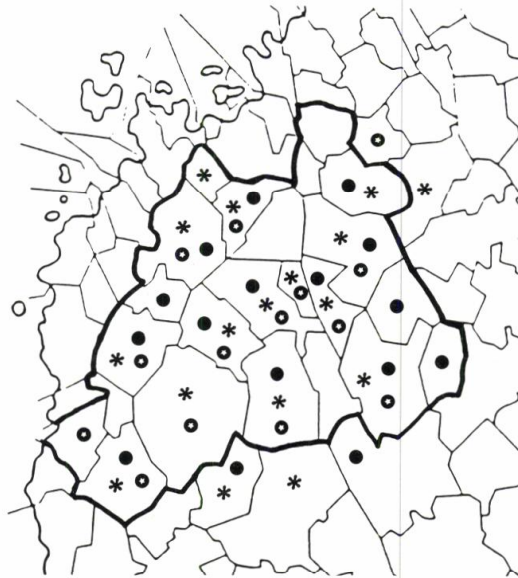

Johdostyyppi *asialtainen, omialtainen, parahultainen*

MAIJA LÄNSIMÄKI

Nykysuomen sanakirjassa on Suomen kielen käänteissanakirjan (Tuomi 1972 ja 1980) mukaan kaksi *ltainen, ltäinen* -johdosta: *kauttaaltainen* ja *parahultainen* (eri tyyppiä ovat *yltäinen* ja *syltäinen*; vrt. myös Länsimäki 1983: 9–). Suomen murteiden käänteisluettelossa tämän tyyppin sanoja on viisikymmentä. Jotkin näistä ovat tosin harvinaisia tai tilapäisluonteisia taikka suorastaan muistiinmerkitsijän (Samuli Paulaharjun) omia, mallin mukaisia sepitelmiä (Kurikasta vuosisadan alkupuolelta, SMSA). Toisaalta kysely (Sanastaja 1978 nro 115 s. 8, kys. 3047) on tuottanut kokoelmiin muutaman lisätiedon, joten johdostyyppin kasvu ei liene vielä täysin tyrehtynyt.

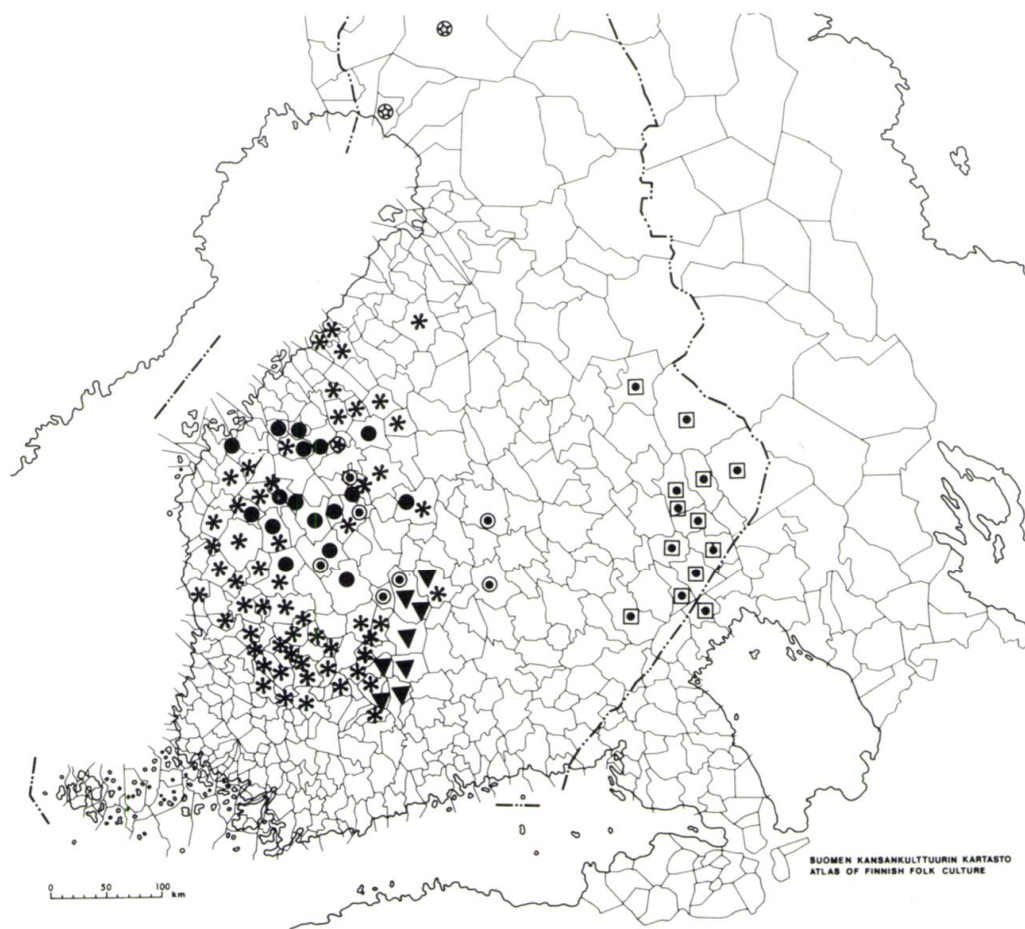
Murteiden *ltainen, ltäinen* -johdoksissa kiinnittää huomiota levikki: suurin osa on Etelä-Pohjanmaalta. Kaikkialla tai lähes kaikkialla eteläpohjalaismurteissa (kartta 1) tavataan johdokset *asialtainen* 'asiallinen' (lisäksi Karv

KARTTA 1. Eteläpohjalaisia *ltainen, ltäinen* -johdoksia: ● *asialtainen*, * *lehmältäinen*, ◉ *omialtainen*.

Virr), *lehmältäinen*, tav. mahtailemisesta: »puhua lehmältäisiä» (lisäksi Karv Park Lappa) ja *omialtainen* (lisäksi Park KorJ).

Suppeampialaisia eteläpohjalaisuuksia ovat *ihmiseltäinen* 'ihmismäinen, kunnollinen' yms. (Kuri Jal Avus Nmo Lapu Kauhava), *kakaraltainen* 'lapsellinen' (Isoj Jal Avus Kuri Ilm Laih), *keleeltäinen* 'perkeleellinen; ilkimys' (murt. *keleheltäinen*, Ilm Kuri), *kiiruultainen* 'kiireellinen' (Kuri Jal), *käärmeeltäinen* 'ilkeä, häijy' yms. (murt. *kärmeheltäinen*, Kuri Jal Ilm), *oikealtainen* 'oikea, kunnan' (Nmo YTar Isok Laih), *perkeleeltäinen* 'perkeleellinen, perkeleenmoinen' (Kuri Isok), *perkuleeltäinen* 'perkuleenmoinen' (Isoj Kuri), *pirultainen* 'pirullinen, ilkeä' (Isoj KauJ Jal Avus Nmo Isok), *tavaskaltainen* 'epätasainen' (Jal Kuri Avus Töy Kuort Nmo Sein Kauhava AHär Väh, lisäksi Park Virr Ruov ?Oriv Soi Lappa KorJ Perh SaaJ; myös *tavaskaltttainen* Virr KuoV KosP Äht Soi KanN Konn; lisäksi eräitä muita variantteja; kartta 2), *tenavaltainen* 'lapsellinen' (Avus Lapu), *yleltäinen* 'ylenlinen, ylenpalttinen, liiallinen' (murt. *ylöltäinen*, Teu Laih), *ämmältäinen* 'ämmämäinen, akkamainen' (Jal Kuri Jur).

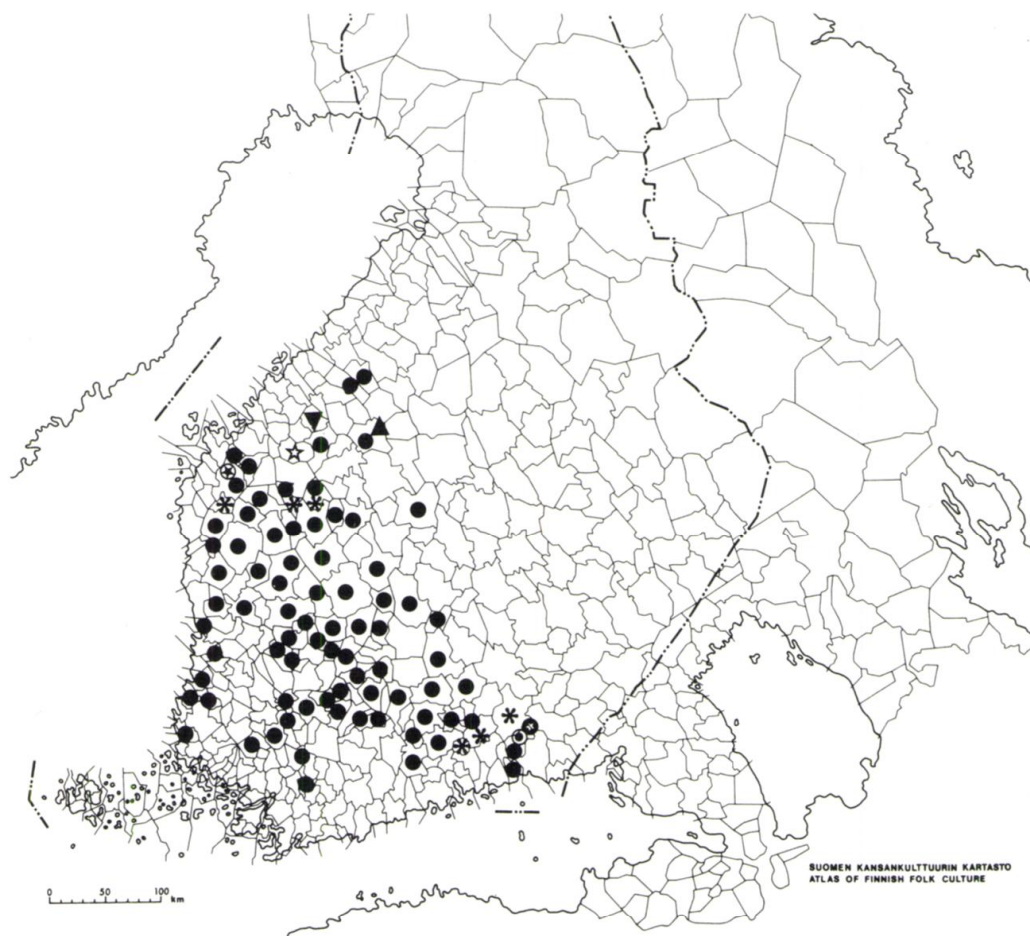
KARTTA 2. 'epätasainen': ● *tavaskaltainen*, ⊙ *tavaskaltttainen*, * *tavaskainen*, ⊕ *tavaskallinen*, ⊕ *tavaskanttinen*, ▼ *tavaspäinen* // □ *tavas* 'melkoinen; tavallisen' (*tavas hevonen, tavaskokoinen* yms.).

Seuraavat *lta*, *lta* -johdokset on pantu muistiin vain yhdestä Etelä-Pohjanmaan pitäjistä: *eläimeltäinen* 'eläimellinen' (Kuri), *höperöltäinen* 'höperö' (Kuri), *hötteröltäinen* 'höperö, hassu' (Kuri), *iältäinen* 'iäkäs, vanhahko' (Jur), *kersaltainen* 'lapsellinen' (Avus), *liialtainen* 'liiallinen' (Avus), *lätiltäinen* 'pahanilkinen' (Nmo), *mieheeltäinen* 'miehekäs, miesmäinen' (Kuri), *mukaaltainen* 'mukautuva, sopeutuva' (AHär, suullinen tieto maisteri Jussi Kalliolta), *mukulaltainen* 'lapsellinen' (Kuri), *nahjukseltainen* 'nahjusmainen' (Kuri), *naiseltainen* 'naismainen' (Kuri), *olevalaltainen* [!] 'ylpeä' (murt. *olovalaltaanen*, Laih, MA), *pahimmoiltainen* 'pahimmoiksi pieni, ymmärtämätön' (Nmo), *pelkuriltainen* 'pelkurimainen' (Kuri), *perhanaltainen* 'perhananmoinen' (Kuri), *persanaltainen* 'persananmoinen' (Kuri), *pirhanaltainen* 'pirhananmoinen' (Kuri), *pirkeleeltäinen* 'pirkeleenmoinen' (Kuri), *pretkultainen* 'laiska, epärehellinen' yms. (Kuri), *pröttelöltäinen* 'röttelömainen, ränlistynyt' (Kuri), *reirultainen* 'reilu' (Kuri), *rekkuleeltainen* 'huono; monimutkainen' yms. (Kuri), *riekaleeltainen* 'riekalemäinen' (Jur), *ruopaleltainen* 'risainen; ruokoton' (Ilm), *ryökäleeltäinen* 'ryökälemäinen, törkeä' (Kuri), *saakeliltainen* 'saakelinmoinen' (Kuri), *saamariltainen* 'saamarinmoinen' (Kuri), *tokaleeltainen* 'riekaleinen; kömpelö' (Kuri), *viusseloltainen* 'vino' (Kuri), *ystävältäinen* 'ystävällinen' (Jur).

Johdostyyppin yleisestä eteläpohjalaismurteisiin (ja lähinaapuristoon) rajoittuvasta levikistä poikkeavia sanoja on muutama. 'Aamuista, aamullista; aamua; aamiaista' merkitsevä *huomeneltainen* on merkitty kahdesta Etelä-Pohjanmaan pitäjistä (Isok murt. *huameltaanen* ja Laih murt. *huameeltaanen*) sekä lisäksi osasta lounaismurteita (*huomelainen*, *huomel(t)tainen* PyhR Lait Myn Pai Pern Pöy). Samantapainen on 'pitkulaista' merkitsevän *pitkyltäisen* levikki (Laih + Pern Muurl Usk Hali Pertt Kiika). Lounaismurteista on kirjattu myös *pikimmältäinen* 'pikainen, nopeasti tapahtuva' (Sau) ja kaakkoishämäläisistä murteista *ihmeeltäinen* 'ihmeellinen, kummallinen' (Iit Vla).

Laaja-alaisin *lta*, *lta* -johdoksista on *parahultainen* 'sopiva' (kartta 3). Sen aluetta ovat enimmäkseen hämäläis- ja eteläpohjalaismurteet; lisäksi on jonkin verran tietoja päälevikkialueen liepeiltä: osasta lounaismurteita sekä Päijät-Hämeestä, Keski-Suomesta, Järviselältä ja Keski-Pohjanmaan eteläosista. *Parahultainen*-asun rinnalla tavataan eräitä muitakin variantteja (osaksi ehkä turmeltumamuotoina) lähinnä levikkialueen laiteilla: *parahaltainen* (Jur Nmo Kuort + Art Iit Vla), *parhaltainen* (Kauhava), *parhultainen* (Laih), *parahulttainen* (Sip), *paraholtainen* (Perh), *paraanholtainen* (Evi), *parahaltainen* (Sip). *Parahultaisen* (ja sen varianttien) levikki osoittaa, että kyseessä on vanha hämäläisyys.

Johdin *lta*, *lta* koostuu kahdesta elementistä: suffikseista *lta*, *lta* +

KARTTA 3. ● *parahultainen*, * *parahaltainen*, ◎ *parahulttainen*, ⊕ *parhultainen*, ☆ *parhaltainen*, ⊙☆ *parahaltinen*, ▲ *paraholtainen*, ▼ *paraanholtainen*.

inen. Kyseessä on siis yhdysjohdin. Yhtä hyvin johtimeksi voidaan kuitenkin tulkita vain *inen*, joka on liittynyt ablatiivimuotoiseen kantaan. Pelkästään jälkimmäisellä tavalla ovat tulkittavissa johdokset *kauttaalta-inen* (vrt. *kauttaaltaan*), *pahimmoilta-inen* (vrt. *pahimmoiltaan*) ja *pikimmältä-inen* (vrt. *pikimmältään*). On olemassa eräitä muitakin tapauksia, joissa *inen*-johdin liittyy sijamuotoon. Suomen kielen yleisimpiä nomininjohtimia on *llinen*, jonka ainekset ovat adessiivin päätte *lla*, *llä* + johdin *inen*: *aamullinen*, *kesällinen*, *kielellinen*, *päällinen*, *värillinen* jne. (ks. esim. Hakulinen 1979: 164–167; Tuomi 1980: 270–277). Johtimen *nainen*, *näinen* ainekset ovat essiivin päätte *na*, *nä* + johdin *inen*: *erinäinen*, *kokonainen*, *suoranainen*, *yksinäinen* jne. (ks. Hakulinen 1979: 170–171; Tuomi 1980: 297–298).

Enin osa *ltainen*, *ltäinen* -johdoista on morfologisesti läpinäkyviä. Johdin on yleensä liittynyt nominin yksikkövartaloon: *asia-ltainen*, *liia-ltainen*,

oikea-ltainen, perkelee-ltäinen jne. Nykykielen kannalta morfologisesti sumea on *parahultainen*. Historiallisesti se perustuu *paras*-pesyeeseen kuuluvaan ominaisuudennimikantaan (ks. esim. Ojansuu 1900: 74; vrt. myös Ahlqvist 1877: 66; Rapola 1925: 84; Itkonen 1969: 130). Johdinta edeltävältä vokaaliainekseltaan epäsäännöllinen, mahdollisesti *y*-johtimen sisältävä on *pitky-ltäinen* (vrt. *pitkyl(i)äinen* sekä *pitkulainen, pitkä*). *Tavaskaltaisen* samoin kuin sen rinnakkaisjohdoksen *tavaskaisen* kanta (?*tavaska*) on murteissa tuntematon.¹ Analogisesti *ltainen, ltäinen* on liittynyt myös adverbikantaan: *omia-ltainen* (vrt. olla *omiaan*), *mukaa-ltainen* (vrt. *mukaan*).

ltainen, ltäinen -johdokset merkitsevät enimmältään jonkin (kantasalla ilmaistun) kaltaista, mukaista, tapaista. Samantapaisia merkitystehtäviähän on myös ablatiivilla: se ilmaisee mm. (aisti)vaikutelmaa, vaikutusta (ks. esim. Penttilä 1957: 427). Monet (aisti)vaikutelmaa ilmaisevat verbit saavat määritteekseen ablatiivimuotoisen nominin (esim. *näyttää, tuntua, vaikuttaa* jltak; laajalti länsimurteissa myös *tulla* 'tuntua, maistua, haiskahtaa' jltak, ks. SKES s.v. *tulla*¹). Syntaktinen kehitys – pyrkimys analyttisestä ilmauksesta (verbi + nomini -rakenteesta) synteettiseen ilmaukseen (johdokseen) – on johtanut, tai on ainakin voinut johtaa, *ltainen, ltäinen* -johdostyyppin syntyyn.

Parahultainen on levikistä päätellen *ltainen, ltäinen* -johdostyyppin vanhin edustaja. Tämän jälkeen uusia *ltainen, ltäinen* -johdoksia on syntynyt lähes yksinomaan Etelä-Pohjanmaalla, mikä on yksi osoitus mallien ja muodin (tai suosion) osuudesta johto-opissa. Rinnakkaista kehitystä voi tietysti tapahtua toisaallakin, jos on tarjon samanlaiset johtomahdollisuudet ja samanlaiset muodostimet. Virossa on nimittäin myös *ldane*-johdostyyppi: *küllaldane* 'riittävä' (vrt. *küllalt* 'kyllältä, kyllähti, kylliksi, riittävästi'), *lialdane* 'laaja, lavea' (vrt. *lialt* 'laajalta, laajalti'), *lialdane* 'liiallinen' (vrt. *liialt* 'liiaksi, liian') jne. Erikseen *ldane*-johdostyyppin on maininnut Ahlqvist (1877: 66) mutta ei esim. Vare (ks. esim. 1981: 192).

¹ 'Epätasaista' merkitsevien sanojen *tavaskainen, tavaskaltainen, tavaskalttainen, tavaskallinen* ja *tavaskanttinen* sekä *tavaspäinen* suhde *tavas*-sanaan ('melkoinen; tavallisen') on toistaiseksi avoin (levikeistä ks. karttaa 2). Jälkimmäinen on selitetty *tapa*-sanan johdokseksi (SKES s.v. *tapa*¹). Etymologisesti eri sana on (Viip) *tavaska* 'vitsa, piiska', joka saattaisi olla 'sauvaa, kankea, mailaa' yms. – siis lyömävälinettä – merkitsevän *tavi*-sanan (epäsäännöllinen) johdos (vrt. SKES s.v. *tavi*²). – Tässä yhteydessä ei ole mahdollista puuttua ongelmaan enempää.

LÄHTEET

- AHLQVIST, AUGUST 1877: Suomen kielen rakennus: vertaavia kieliopillisia tutkimuksia I. Hki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- ITKONEN, TERHO 1969: Erään partisiippityypin taustaa. — Vir. 73 s. 118–154.
- Kielikello. Kielenhuollon tiedotuslehti. Julkaisija Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Hki.
- LSFU = Lexica Societatis Fenno-ugricae.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1983: »Ei montaakaan syltää.» — Kielikello 1 s. 6–11.
- MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Nykysuomen sanakirja I–VI. Porvoo 1951–1961.
- O[JANSUU], H[EIKKI] A. 1900: Parahultainen. — Vir. 4 s. 74.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: Suomen kielioppi. Porvoo.
- RAPOLA, MARTTI 1925: Uusi suomalainen murretutkimus. (Arvostelu Niilo Ikolan teoksesta Ala-Satakunnan murteen äännehistoria I.) — Vir. 29 s. 82–86.
- Sanastaja. Aikakauslehti sanatietoja ja -tiedusteluja varten. Julkaisija vuodesta 1927 Sanakirjasäätiö, vuodesta 1976 Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Hki.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja IV ja V. Toimittaneet Erkki Itkonen, Aulis J. Joki ja Reino Peltola. LSFU XII: 4 ja 5. Hki 1969 ja 1975.
- SMSA = Suomen murteiden sanakirjan arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen murretoimisto. Hki.
- Suomen murteiden käänteisluettelo. Tietokonetuloste. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen murretoimisto. Hki.
- TUOMI, TUOMO 1972: Suomen kielen käänteissanakirja. Hämeenlinna.
- 1980: Suomen kielen käänteissanakirja. Toinen painos. Hämeenlinna.
- VARE, SILVI 1981: Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn.
- Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Hki.

The derivative type *asialtainen, omialtainen, parahultainen*

MAIJA LÄNSIMÄKI

According to the Finnish Reverse Dictionary (Tuomi 1972 and 1980), the Dictionary of Modern Standard Finnish contains two derivatives in *-ltainen*, *-ltäinen*: *kauttaaltainen* 'thoroughgoing' and *parahultainen* 'just right'. In Finnish dialects there are about 50 such words.

The most widespread example of this type is *parahultainen*: it is found in most Southern Ostrobothnian and Häme dialects and adjoining areas. Most of the other derivatives in *-ltainen*, *-ltäinen* occur only in Southern Ostrobothnia, where this type has thus been productive. This illustrates the roles played by models and fashion in derivation.

The suffix is made up of two elements: *-lta*, *-ltä* + *-inen*. It is therefore

a compound suffix. Another view is that the suffix is only *-inen*, which was attached to the ablative stem and then to certain other stems by analogy.

The meaning of the suffix *-ltainen*, *-ltäinen* is approximately 'similar to, of the same kind as' something expressed by the stem. The ablative has a similar semantic function: it expresses, among other things, (sense) impression. Many sense perception verbs (such as *näyttää* 'look', *tuntua* 'feel', *vaikuttaa* 'seem') take ablative complements. Syntactic development, a tendency away from an analytic expression (verb + noun) towards a synthetic expression (derivative ending), has led or at least may have led to the emergence of this derivative type.